

ALI ACHOUI

Országok és etnikumok a Száhel-övezetben

A világ minden térségének megvannak a maga jellegzetességei és sajátosságai, melyek megkülönböztetik más térségektől, s amelyek lehetővé teszik számára, hogy a sajátosságainak megfelelően fejlődjön. Ezek a sajátosságok és jellegzetességek felkelthetik külső erők érdeklődését is, hogy megpróbálják befolyásolni az események menetét. Ez érvényes a Száhel-övezetre is.

Geopolitikai vetület alatt mindenekelőtt az olyan földrajzi összetevők összességét értjük, mint az elhelyezkedés és klíma, illetve azok a politikai viszonyok, amelyek meghatározók egy adott térség számára, illetve a térség iránt érdeklődő más térségek számára.

A Száhel-övezet kiterjedésének meghatározása

Nyelvi értelemben a Száhel¹ alatt a „tengeri vízpartot” értjük, illetve a hozzá kapcsolódó parti területet. Amikor tehát a Száhel-övezetről beszélünk, az alatt a Szaharához kapcsolódó területet értjük, illetve azt, ami a Szahara után következik.

A Száhel-övezet 5000 km hosszúságban terjed ki keletről nyugatra annak függvényében, hogy a természetre hogyan hat a csapadék átlagos mennyisége.

A Száhel-övezet kiterjedésének meghatározása és leírása lényegi különbségekhez vezetett és felkeltette a térséggel foglalkozó kutatók figyelmét. Van, aki földrajzilag értelmezi, van, aki politikai értelmet kölcsönöz neki, míg mások más értelmet, így a következőkben megpróbáljuk összefoglalni ezeket az értelmezéseket, illetve azok szerepét.

1. *A földrajzi Száhel*: ez alatt az a terület értendő, mely nincs kitéve a környezeti veszélyeknek, és amely északról délre magában foglalja a teljes „nomád síkot”, a „lakott síkságot”, illetve a Szudáni-felföldet.

a) A Nomád-övezet az a terület, mely közvetlenül a Szahara után következik és azokat a területeket öleli föl, amelyeken az évi átlagos csapadékmennyiség nem haladja meg a 400-450 mm-es szintet.

b) Zöld- vagy Lakott-övezet: mivel az évi átlagos lehullott csapadék 600-650 mm, és elégséges mennyiségű víz is található itt, megvan a lehetőség bizonyos mezőgazdasági

¹ Az arab *sāhil* szó „síkot”, „síkságot”, „sík vidéket” jelentő köznév, nem tulajdonnév. Ebből a szóból származik számos nyelven, így magyarul is a *Száhel* kifejezés, mely az arab földrajzi és politológiai szókincsből ered. A teljes kifejezés: as-Sāhil al-Ifriqi, azaz „afrikai sík”.

tevékenység végzésére. Ezért a helyi földművesek a Ğāwris² és a földimogyoró termelésére összpontosítanak.

c) Szudáni-felföld: a Zöld-övezettől dél és kelet felé haladva érünk el a Szudáni-felföldre, ahol az évi átlagos csapadékmennyiség 800-850 mm között ingadozik, illetve az erdős területek is jelentősek. Mivel a klimatikus kockázat itt kisebb, különböző mezőgazdasági cikkeket termelnek.

Amikor pedig a Száhel-övezetről beszélünk, akkor általában ez alatt a kifejezés alatt azokat a nyugat-afrikai országokat értjük, melyek a Száhel területén találhatók, és amelyeket éhség, betegségek és aszályoknak sújtanak, s ezért gyakran szorulnak nemzetközi segítségre. Innen ered a Száhel fogalmának másik értelmezése.

2. A *politikai Száhel*: a Száhel kiterjedésének e másik értelmezése az, aminek leghatározottabb használatát a különböző diskurzusokban, függetlenül attól, hogy e fogalom tudományos tartalma homályos. Ez azt a nyolc országot jelenti, melyek erőiket a Szárazsággal Küzdő Államok Közötti Bizottság (CILSS – Comité Permanent inter-Etats de Lutte contre la Sécheresse dans le Sahel) égisze alatt egyesítették, függetlenül attól, hogy ezek nemcsak a Száhel-övezetre terjednek ki, ha kizárólag a földrajzi tényezőt vesszük figyelembe. Ez a szervezet az 1968-as, illetve 1973-as aszály és annak negatív hatására jött létre 1973-ban. Ezek az országok keletről nyugatra haladva a következők: Csád, Niger, Mali, Burkina Faso (korábban Felső-Volta), Mauritánia és Szenegál. Később csatlakozott hozzájuk Gambia és a Zöld-foki szigetek, illetve legutóbb Bissau-Guinea. Az utolsó kettő kivételével mind a frankofon világhoz tartoznak. Az ezekből az államokból álló csoport testesíti meg a „politikai Száhelt”. Ezeknek az országoknak a földrajzi helyzete nem azonos, lévén Niger és Mauritánia nem fedik le teljesen az öntözésre alkalmas vidéket, hatalmas kiterjedésű sivatagi területeket ölelnek fel, míg Mali és Csád szintén sivatagi területek, ám jelentős esőzéseknek kitett vidékeket is magukban foglalnak. Ami Szenegált, Gambiát és Burkina Fasót illeti, területükön alig van sivatag, alapvetően a Száhel és az öntözött területek hosszában helyezkednek el. Ezen országoknak a természeti erőforrásai eltérnek a többiektől, de abban is különböznek, hogy a természet szeszélyeinek jobban ki vannak téve.

A Száhel-övezet klímája

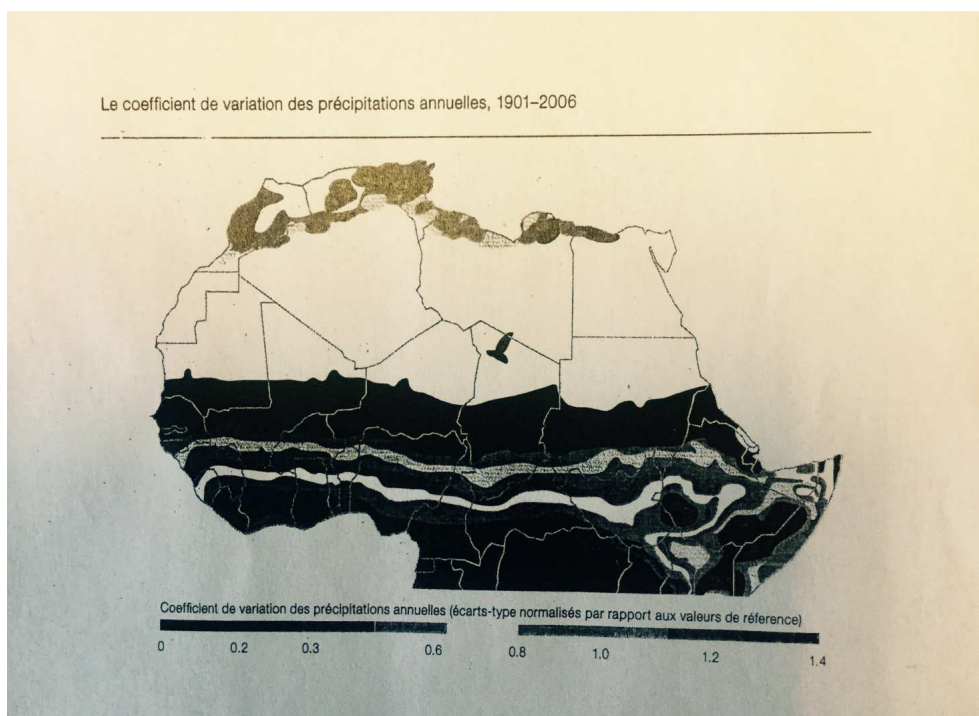
A mintegy kilenc hónapig tartó száraz évszak is bizonyítja, hogy a Száhel-övezet a Szaharához tartozik. Ez a szárazság, mely minden évben októbertől júniusig sújtja a térséget, növeli annak a veszélyét, amit a *harmattan*nak nevezett Szaharából jövő szélvihar jelent. Az éjszakák hidegek a Száhelben, s ezért a napi hőingadozás is nagy. Hosszú hónapokon keresztül a hőmérő higanyszála folyamatosan emelkedik és novembertől májusig gyakorlatilag semmi eső sem esik. Például a világ egyik legforróbb országának, Nigernek a fővárosa, Niamey évi átlagos csapadékmennyisége 500–600 mm, a páratartalom viszont erősen, 20 és 80% között ingadozik.

Amikor az északi féltekén beáll a nyár, akkor a Száhelben nincs szárazság, s ez azt jelenti, hogy a trópusi csapadékos területhez tartozik. Az esős évszak csúcsa augusztus hónap.

² Helyi gabonaféle.

Az átlagos csapadékmennyiség mértéke szerint a Száhel-övezet határait ki is tágíthatjuk. Ennek alapján megállapítható, hogy az évi átlagos csapadék északon 150–200 mm, míg délen 600 mm. Mondhatjuk, hogy az évi átlagos csapadék hullámzó, a lehullott csapadék területi eloszlása és mennyisége egyenetlen. Míg a Szahara déli részén mért csapadékmennyiség csúcsát 300–400 mm jelenti, addig a különbség az évi átlagos csapadékmennyiség legmagasabb és legalacsonyabb szintje között, melyet egyetlen állomáson mérnek, eléri a 1000 mm-t is a Szaharával határos területekhez viszonyítva. Vagyis a lehullott csapadék között a különbség észak és dél között óriási. Ezen átlagos csapadékmennyiségekből meghatározhatják azokat az éveket, amikor is sok eső esett, illetve amikor aszályok sújtották a Száhelt. Ez utóbb három időszak 1912–1915, majd 1944, illetve 1968–1973 között volt. Még azelőtt, hogy bekövetkezett volna az 1984–1985-ös aszály, amikor is újra kellett tölteni a magtárakat, melyek kiürültek, illetve nagy csordákat kellett nevelni, mert 90%-uk elpusztult. A természeti körülmények halálos áldozatainak a számát 100 és 250 ezer fő közé teszik.

A lehullott csapadék mennyisége

A Száhel-övezet lakossága és társadalma

Az 1960-as évek és 1985 között a lakosság száma a Száhel-övezetben többszörösére növekedett: az 1960-as közel 18 millió főről 1985-re 36 millióra. Innen pedig 41,5 millió főre nőtt 1994-ben.

Ennek ellenére a Száhel-övezet kormányai közül egyik sem fordított figyelmet erre a demográfiai robbanásra. A gondolkodás megmaradt a gyermekszám növelésénél, hogy az lehetővé tegye a munkavégzést a pásztorkodásban és a földművelésben, mivel a Száhel társadalma úgy fogja fel, hogy a nő termékenysége isteni áldás, míg meddősége isteni büntetés. Általában véve a Száhel-övezet lakosságának a számát az elvándorlásokon túl még a termékenység és a halálozás befolyásolja.

A Száhel lakossága egy 5,5 millió km² kiterjedésű vidéken él, az ENSZ Fejlesztési és Kereskedelmi Ügynökségének jelentése szerint mélyszegénységben, száma pedig 2000-ben meghaladta az 50 millió főt. Ennek több mint 40%-a 15 év alatti volt. Nagyon különböző körülmények között élnek, melyeket olyan tényezők szabályoznak, mint az átlagos csapadékmennyiség, a gyors ütemű urbanizáció, melyet az elsivatagosodás okoz, ami a lakosság elszegényedésnek is egyik oka.

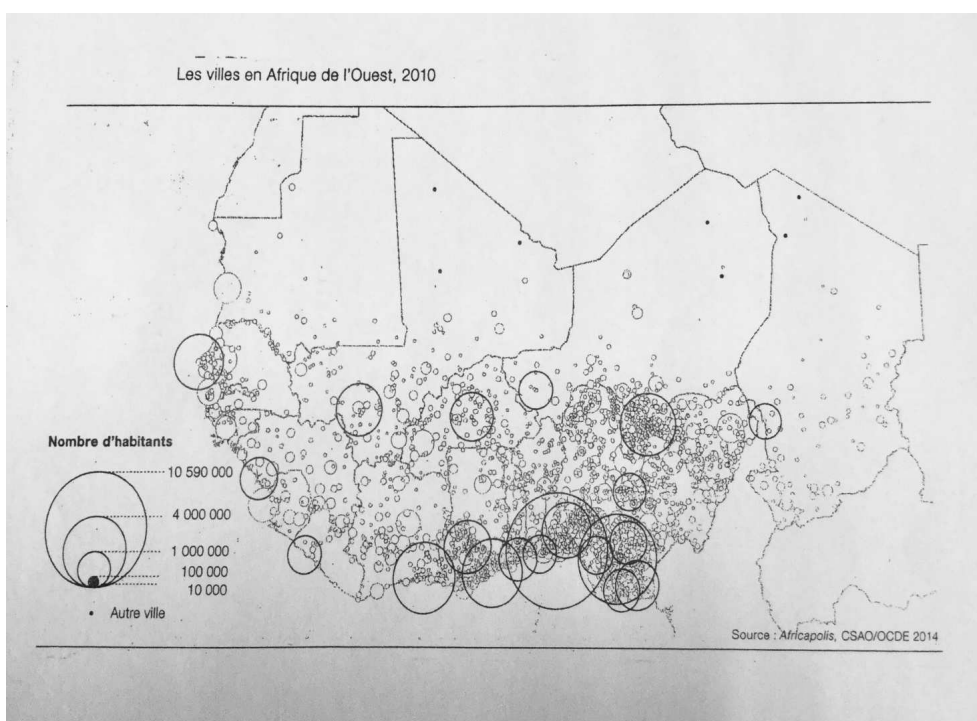
A Nomád- és a Zöld- övezetet kb. 20 millió ember lakja közel 2 millió km²-en, míg az öntözésre alkalmas további területek adnak helyet a Száhel lakossága másik felének több mint egymillió km² területen.

A városok lélekszámának éves növekedése meghaladja a 7%-ot, vagyis két és félszer a lakosság növekedését, ami eléri a 2,8%-ot. A Száhel-övezet nyolc államában a lakosságnövekedés átlagosan 2,4%-ra tehető. Ez Csádban eléri a 2,1%-ot, Burkina Fasóban a 2,3%-ot, a Zöld-foki Köztársaságban a 3,1%-ot, Maliban a 0,5%-ot, Nigerben pedig az 1,2%-ot. A lakosság döntő része a földművelésben dolgozik. Ennek mértéke Maliban meghaladja a 85%-ot, Nigerben 90% dolgozik a földművelésben, Burkina Fasóban pedig ez az arány meghaladja a 83%-ot. A szakértők és az elemzők egy része úgy látja, hogy a Száhel olyan terület, melyet az éhínség ural, aminek következtében az ember úgy érzi, teljességgel a természeti tényezők irányítják és határozzák meg az életét. Ez a feltételezés valójában téves, hiszen a Száhel képes eltartani lakosságát annak ellenére, hogy annak száma immár meghaladja az 50 millió főt. A Száhel elégséges földdel, vízzel és napfénnel bír az élelmiszertermeléshez, ami lehetővé teszi a létfenntartást, az éhínség leküzdését.

A vidéki lakosság teszi ki jelenleg a 80%-át a Száhel összlakosságának, vagyis a városi lakosság átlagosan eléri a 20%-ot, ami alatta van a 30%-ot meghaladó afrikai átlagnak. A városi társadalom közel volt a hagyományos vidéki társadalomhoz a függetlenség hajnalán, ám mélyreható változások álltak be, melyeket az öntudat kérdése okozott a két társadalmi csoport között. A demográfiai robbanás hozzájárult a vidéki lakosság városba áramlásához, ami alapvetően a fiatalok részéről következett be. Ennek következtében a városi lakosság több mint felét húsz év alatt fiatalok teszik ki. Ez a fiatal társadalmi csoport elvágta a hagyományos életmódhoz tartozás kötelékét, s kevésbé viseli el a vidéken uralkodó társadalmi nyomást a család részéről. A Száhel társadalmában a fiatalokat áthatja a nyugati életmód, mely hatást erősíti az oktatási rendszer és az elterjedt médiacsatornák, annak ellenére, hogy a fiatalok egy része visszautasítja a nyugati életformát, melyet az iszlám nevében korrumpálnak tart az afrikai társadalmak számára. Bár ezeket a fiatal társadalmi csoportokat áthatja a nyugati modell szerinti élet szeretete, ám nem áll rendelkezésükre a lehetőség,

hogy e minta szerint éljenek, kivéve egy behatárolt kisebbséget, amely ezen az úton tudott bekapcsolódni a mai modern gazdaságba.

Városi agglomerációk Nyugat-Afrikában

A Száhel társadalmi eltérők, az Atlasztól a Csádi-medencéig terjednek, ámbar felfedezhetünk közös pontokat közöttük, melyek stabilak maradtak időben és térben. A Száhel-övezet társadalma merev struktúrában él. Szülessenek szabadnak vagy szolgának, egész életükben megmaradnak ugyanabban a társadalmi helyzetben. Minden családnak a helyét és kapcsolatrendszerét a többi családdal szabályok határozzák meg. Minden egyénnek megvan a maga meghatározott feladata és meghatározott helye a társadalomban, amely a származásától függ. A születés helye és ideje szerint a társadalom két alapvető szerepet játszó csoportra osztható, a családra és a vidékre. A család a társadalom alapegysége, amely egyre kevésbé gazdasági és egyre inkább kulturális – vagyis nem fizikai – egység. Mielőtt még elterjedt volna az iszlám oktatás, szentként tisztelt jegyet hordozott és másodlagosan fontos szerepet játszott a vidék közössége, mely több családból állt össze, amelyek esetenként eltérő etnikai vagy kulturális háttérrel bírtak, de együtt éltek és folyamatos érintkezés volt közöttük. Ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy a Száhel társadalma az urakból és azokból áll, akik fölött uralkodnak. Ez utóbbiak azok, akiket más etnikai közegekből raboltak el háborúkban vagy portyákon. Fontos szerepet töltenek be a termelésben, még akkor is, ha

nem ők az egyedüli termelők, hiszen ebben besegítenek az asszonyok és a gyerekek. Általában véve a Száhel társadalma tele van ellentmondásokkal, amint ellentmondás van a vidék és a város, az úr és a szolga között, a pusztá és a zöld övezet között. Az ilyen és ehhez hasonló ellentmondások határozzák meg a Száhel társadalmának felépítését és viselkedését, és ezt szükségképpen visszatükrözi az államforma a Száhelben. Ennek következtében alakítják kapcsolataikat is a környező államokkal. Köztük Algériával is, amelyek szükségképpen foglalkoznia kell a fennálló ellentmondásokkal a Száhel társadalmában egy sikerebb politikai érdekében. Ezen jelenlévő ellentmondások között a Száhel társadalmában, melyek meghatározzák az állam természetét és politikai környezetét, ott van a vérségi faktor, melyel az alábbiakban foglalkozunk.

Etnikumok a Száhel-övezet sivatagi részében

A Száhel-övezet etnikailag sokszínű és számos nemzetiség találkozási pontjának számít, melyeknek különböző az életvitelük. Ezek közül a legfontosabbak az északon leginkább elterjedt nomádok, illetve a zöld övezeti pásztorkok, akik alapvetően földművesek és kiegészítésként művelik a pásztorkodást. A kapcsolatok, amelyek szükségszerűek voltak, végeredményben a földrajzi megoszlást tükrözték, illetve szükségessé tették, hogy időnként ugyanazon foglalkozásokat üzzék (pásztorkodó, vagy földművelő állattartás), eltérő jövedelmet eredményezve. Ezek lettek a különbségek alapjai a nemzetiségek között, nem mint ha e különbségek nélkül ne lettek volna gondok a különböző etnikumok között. Mindezt erősítette a gyarmatosítás, amely a megosztás politikájára támaszkodott, s amely sokszor előnyben részesített egy etnikumot a másikkal szemben. Így például a feketéket pártolta a fehérekkel (azaz a tuaregekkel) szemben, azon az alapon, hogy a fehérek hosszú ideig szolgásgorba taszították a feketéket. A térségből való kivonulásakor pedig a gyarmatosító hatalom olyan szintű megosztást hagyott hátra, hogy az bármely pillanatban robbanhatott. Sok esetben olyan földrajzi határt állapított meg, mely egy adott etnikumot két ország között osztott fel, többséggé téve őket az egyikben és kisebbséggé a másikban. Amint az Nigerben is történt, ahol is azt látjuk, hogy a többség a hausza etnikumból származik, ám a politikai hatalom és a hadsereg vezetői a dzsermák közül kerülnek ki, akik kisebbségnek számítanak. Némi példával szolgálhatunk a Száhel-övezet legfontosabb etnikumairól a következőkben.

Mali

Maliban a *bambara* számít a legnagyobb számú etnikai csoportnak, tekintve, hogy a lakosság 31,9%-át teszik ki, s Bamako, Ségou és Sikasso környezetében összpontosulnak. Földműveléssel foglalkoznak, többségük muszlim, nyelvük pedig, a bambara a legelterjedtebb a fővárosban, Bamakóban, mivel nagy számban vannak jelen a közigazgatásban.

A másik közösség a *songhai*, tagjai vadászattal és földműveléssel foglalkoznak és a lakosság nagyjából 12%-át teszik ki. Ők főként délen, Sikassóban élnek. A harmadik csoport a *fula*, az egész sivatagi Száhel-övezetben szétszórta élnek, Maliban pedig a lakosság 9,13%-át teszik ki. Főként Mali északi részén összpontosulnak, de megtalálhatók mindenhol, mivel többségükben nomádok. Aztán ott találjuk a *kanouri* csoportot a lakosság 9%-ával, a tuaregeket 7,4%-kal, illetve az arabokat a lakosság 1,9%-ával, akik többségükben kereskedők. A hivatalos nyelv Maliban a sok helyi nyelvjárás és a bambara mellett a francia.

Niger

Nigerben a lakosság többségét a *hausza* közösség teszi ki a lakosság 52,4%-ával, akiknek többsége kereskedő. Egy részük mezőgazdaságból él, nagyjából Niger egész területén megtalálhatóak és muszlimok. A másik közösség a *dzserma*, tagjai a lakosság 15%-át teszik ki, kiskereskedők és földművesek, illetve kezükben tartják a hadsereget és a kormányzást. Úgy tartják, hogy ők a *songhai* közösségből származnak, akik Maliból jöttek át, és a messzi múltban Nigerben telepedtek le. Utánuk következik a *fula* társadalom, a lakosság 10,2%-át teszi ki. Tagjai, mint korábban említettük, nomád pásztorok, tiġānī rendű muszlimok.³ Utánuk találjuk a *kanouri* közösséget a lakosság 9%-ával, a tuaregeket 10,5%-kal, illetve az arabokat a lakosság 1,9%-ával. Niger hivatalos nyelve a hausza mellett a francia.

Burkina Faso

A *mossi* közösség alkotja Burkina Faso lakosságának döntő többségét, megközelítőleg 65%-át. Az ország középső és északi részét lakják, földműveléssel foglalkoznak és többségükben muszlimok. A *mossi* közösség számít a hadsereg, ennél fogva a kormányzat irányításának Burkina Fasóban. A második legnépesebb közösség a *bambara*, aminek számáránya a lakosságon belül 10 és 15% között van. Az ország nyugati részén csoportosulnak, az Elefántcsontparttal és Ghánával közös határ mentén, többségük pedig muszlim kereskedő. Burkina Fasóban az ország hivatalos nyelve a *more*, a *fula* és a *diula* mellett a francia, azzal együtt, hogy a lakosság hozzávetőlegesen 0,8%-át egy Maliból és Nigerből menekült tuareg kisebbség teszi ki.

Csád

A lakosság 30,3%-át szudáni arabok teszik ki. Az ország északi és keleti részén összpontosulnak, pásztorkodással foglalkoznak, nomádok, többségükben pedig muszlimok. A második közösség a *bāqīrmī szarák* és a *kriš*, ők a lakosság 25,8%-át teszik ki. Az ország középső területein összpontosulnak, a Šārī folyó mentén, többségükben keresztény földművelők. Jelen voltak a közigazgatásban és a hadseregben, együttműködtek a francia megszállókkal, akik a kivonulásuk után a hatalomat nekik adták át. Csádban további közösségek is találhatóak. Ilyenek a *tida* 7,7%-os, a *mbum* 6,7%-os, *maszalit* 6,5%-os, a *tama* 6,3%-os, a *mubu* 7,7%-os, a *kanuri* 2,3%-os és a *hausza* 2,3%-os aránnyal. Az arab mellett Csád hivatalos nyelve a francia. Emellett helyi nyelvek is léteznek, mint a *bāqīrmī szara*, vagy a *bulula*.

Az etnikai sokszínűség a sivatagi Száhel-övezet államainak alapvető jellemzője s ennél fogva kapcsolataikat is meghatározza a szomszédos államokkal.

³ A Tiġāniyya muszlim szúfi rend, mely igen elterjedt az egész Száhel-övezetben.